
Jubileji

Jerca Vodušek Starič - šestdesetletnica

Po navadi se jubilejni zapisi o kolegh in prijateljih, dolgoletnih sodelavcih iz kroga zgodovinarjev začnejo s kakšno prisrčno anekdoto ali zelo osebnim spominom avtorja zapisa na jubilanta. Kdaj sta se spoznala, kaj sta doživela skupaj, pri katerih projektih sta sodelovala. Sam se (trenutno) ne morem spomniti nobenega posebnega veselega anekdotičnega dogodka v zvezi z jubilantko, ki bi bil primeren za pričujoči zapis. Spominov je seveda veliko, in ti so prijetni, manj prijetni, pa tudi kakšen neprijeten se najde vmes. Tako je pač, ko z nekom delaš, sodeluješ, druguješ vrsto let. Za Jerco Vodušek Starič, med prijatelji in kolegi je

znana kot Jera, nikakor ni mogoče reči, da te pusti hladnega ali neprizadetega. Je pač oseba iz mesa in krvi, z dobrimi in manj prijaznimi osebnostnimi stranmi.

Sam se štejem - mislim, da popolnoma upravičeno in da jubilantka temu ne bo preveč oporekala - med njene najstarejše sodelavce (po trajanju sodelovanja) na področju zgodovinarstva, posebej tistega, ki ga je zaznamovala s svojim delom. Gre za zgodovinarstvo obdobja po drugi svetovni vojni. Jera je nedvomno bila med pionirji zgodovinarstva odkrivanja tega dolgega obdobja naše preteklosti. Ob tem delu sva se spoznala leta 1976, ko sem sam končeval s študijem in je ona začela na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja s svojim raziskovalnim delom. Hitro sva našla "skupni imenovalec" v povojni zgodovini in začetkih njenega zgodovinarstva raziskovanja.

Življenjska pot Jerce Vodušek Starič se je začela na prvi pomladanski dan, 21. marca 1950, v Beogradu, kjer je bil njen oče, dr. Žiga Vodušek zvezni funkcionar, od leta 1951 zaposlen v jugoslovanski diplomaciji. Večino otroštva in najstniških let je tako preživela v tujini, kjer je oče kot diplomat predstavljal jugoslovansko državo. Šolala se je v Washingtonu, Beogradu, Trstu in Teheranu, kjer je leta 1967 maturirala. Bivanje in šolanje v tujini jo je dobro "opremilo" predvsem z znanjem tujih jezikov. Najbrž pa ji je šolanje v tujini dalo nekoliko drugačno "zaznavo" sveta, kot jo imamo tisti, ki smo živeli in se šolali doma. To se pokazalo tudi v njenem raziskovalnem delu. Verjetno pa ji je dalo tudi veliko mero samozavesti, ki jo izpričuje tako v svojem delu kot v odnosu do sogovornika, če nima te lastnosti že v genih, saj je bil po očetovi strani njen prednik avstro-ogrski diplomat, kranjski politik (poslanec avstrijskega državnega zbora, poslanec kranjskega deželnega zbora, voditelj kranjskih Nemcev) in gospodarstvenik z Bleda (iz graščine Grimšče), baron Josef Schwegel. Po maturi se je, kljub temu da je očetu veleposlaniški

mandat v takrat Jugoslaviji zelo prijateljskem Iranu še trajal, odločila za študij v domovini. Na Filozofski fakulteti v Ljubljani je vpisala študij zgodovine in umetnostne zgodovine in diplomirala leta 1975. V diplomski nalogi iz zgodovine je pod mentorstvom akademika Vasilija Melika obravnavala takrat raziskovalno precej deficitarno temo - koncepte Zedinjene Slovenije od 1848 do 1873. Prvi del tega dela o političnem programu Zedinjene Slovenije in letu 1848 je objavila v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja (1985, 1-2, str. 3-30).

Po diplomi se je zaposlila na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja (sedaj Inštitut za novejšo zgodovino) in se začela raziskovalno ukvarjati z zgodovinskim obdobjem, s katerim se slovensko zgodovinopisje do takrat še ni ukvarjalo, tj. s časom po drugi svetovni vojni ali s povojno zgodovino, kot smo temu takrat rekli. Ker ni bilo za to obdobje naše preteklosti z zgodovinopisnega stališča še nič narejeno, je Jera v pravem pomenu te besede začela orati ledino glede virov, metodologije in terminologije, zato jo vsekakor moramo šteti za enega od pionirjev slovenskega zgodovinopisja obdobja druge Jugoslavije. Začela je preučevati politično zgodovino. V skladu s takratno usmeritvijo inštituta in družbenopolitičnim trenutkom so bili njena prva tema, ki jo je obdelovala, sindikati v času socializma, in to v obdobju revolucionarnega etatizma. S te tematike pa je prešla (kar je bilo povsem razumljivo glede na vsebino) na raziskavo o začetkih samoupravljanja v Sloveniji. Leta 1979 je s to temo magistrirala (*Začetki samoupravljanja v Sloveniji 1949-1953*, mentor prof. dr. Metod Mikuž); v knjižni obliki je delo izšlo leta 1983 pri Založbi Obzorja Maribor kot tretja knjiga serije zgodovinskih študij *Documenta et studia recentioris*, kar je kazalo, da je založba njeno delo ocenila kot pomemben dosežek slovenskega zgodovinopisja. To je bilo prvo zgodovinopisno delo raziskovalnega projekta o zgodovini Slovencev po drugi svetovni vojni, pri katerem je imela veliko vlogo, tako vsebinsko kot organizacijsko, prav Jera Vodušek Starič.

V tem prvem obdobju njenega raziskovalnega dela jo je pritegnilo politično dogajanje v prvem obdobju druge Jugoslavije, zlasti politike in politikov, ki so jo označevali in oblikovali. Velika je bila njena zavzetost pri pripravi zbranih del Borisa Kidriča, ki jih je v sedmih zvezkih izdala založba Komunist v Beogradu (1985). Jera je bila kot urednica "glavna" za povojni del in je zaradi svoje značilne prodornosti prispevala, da so v njih objavljene tudi stvari, ki jih do takrat niso "našli" v arhivih. Nasploh je Jera pri svojem delu dvignila v arhivih nemalo prahu, da so tam začeli urejati tudi gradivo iz povojnega obdobja in ga odpirati navadnim uporabnikom. Zanja sicer ne bi mogli reči, da je bila povsem "navaden" obiskovalec arhivov in uporabnik arhivskega gradiva, saj je imela pri nekaterih arhivistih nekaj prednosti in ugodnosti, in to ne le v času "partijske oblasti", ampak tudi po njenem koncu, v samostojni, demokratični Sloveniji. Z njej značilnim nastopom in vztrajnostjo si je odpirala vrata različnih arhivov, tudi "tajnih". Bila je tudi članica slovenske redakcije zbranih del Josipa Broza - Tita. Kot urednica obdobja po letu 1945 je sodelovala tudi pri Enciklopediji Slovenije, in to od vsega začetka, od prvega izbora gesel naprej.

Ob koncu osemdesetih let je ob zavzetem pripravljanju doktorske disertacije o problemih političnega razvoja v Sloveniji v času t. i. administrativnega obdobja spoznala, da je eno ključnih vprašanj povojnega obdobja in s tem zgodovine vprašanje oblasti, kakšna je bila, predvsem pa vprašanje, kako so jo dobili v svoje

roke komunisti. Šlo je za vprašanje države in revolucije oziroma revolucije in države, kot je podnaslovila svojo doktorsko disertacijo *Problem koncepta političnega razvoja v Sloveniji 1945-1952* (1990, mentor prof. dr. Dušan Nečak), v kateri je obravnavala okoliščine in zlasti način prevzemanja oblasti v zadnjem letu vojne in v prvem po njej. Kot knjiga, ki je imela v javnosti velik odmev, saj je prikazala tehniko prevzemanja oblasti v vseh razsežnostih in podrobnostih, z odobravanjem pa je bila sprejeta tudi pri takratni novi oblasti v Sloveniji, pa tudi v strokovnih krogih (upravičeno!), je izšla leta 1992 z naslovom *Prevzem oblasti 1944-1946* (Cankarjeva založba). V hrvaškem prevodu (*Kako su komunisti osvojili vlast*) je izšla leta 2006 v Zagrebu. Iz "prokomunistične" zgodovinarke se je prelevila v "protikomunistično", čeprav je ostal objekt njenega raziskovalnega zanimanja isti - komunisti in njihova stranka -, kar ji je dalo v delu javnosti, kritičnem do nekdanje oblasti in do komunistov, posebno mesto. Za to delo je leta 1993 dobila tudi priznanje slovenske države, nagrado Republike Slovenije za znanstvenoraziskovalno delo (od leta 1998 Zoisove nagrade) s področja humanističnih ved.

Njeno raziskovalno pozornost so v začetku devetdesetih let pritegnili slovenski t. i. naprednjaki oziroma pripadniki političnega in svetovnonazorskega tabora liberalcev. Ta je sicer sredi tridesetih let doživel "politični bankrot", kot je takrat njihovo politiko, ki je bila usmerjena v centralizem, nacionalni unitarizem in monarhizem dinastije Karađorđevićev, označil leta 1935 Fran Zwitter. Zanimalo jo je predvsem njihovo delovanje v zadnjih letih pred vojno (ko so posamezniki iz tega tabora izkazovali protinemško oziroma protinacistično držo in so zato v povezavi z britanskimi obveščevalnimi službami delovali sabotažno propagandistično in obveščevalno) in v času vojne. Takrat so si zopet priborili mesto v slovenski politiki in so s katoliškim taborom predstavljali nasprotje osvobodilnemu boju proti okupatorjem. Po Jerinem mnenju so bili liberalci - sama jih bolj ali manj dosledno imenuje naprednjaki, kot so se sami videli v nasprotju z njihovimi političnimi in svetovnonazorskimi nasprotniki iz katoliškega tabora oziroma klerikalci (tako so jih imenovali naprednjaki) - v zgodovini in v našem zgodovinopisju nekoliko pozabljeni in zato tudi zgodovinopisno neobdelani, kar velja zlasti za čas druge svetovne vojne. Takrat so imeli v slovenskem dogajanju svoj položaj in svojo vlogo, pa tudi svoje politične poglede. Resda pa so jih delili oziroma so se poenotili s svojimi najhujšimi predvojnimi političnimi konkurenti. Jerca Vodušek Starič je liberalno politiko v tem času analizirala in jo predstavila v zbirki dokumentov, ki jih je našla v arhivu nekdanje Službe državne varnosti (kasneje VIS, danes SOVA) kot dosje enega od pomembnejših liberalnih politikov v času vojne, ing. Janka Mačkovška. Zato je zbirko dokumentov preprosto naslovila "Dosje" Mačkovšek (Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1994, Viri 7), čeprav gre predvsem za gradivo Slovenske zaveze in odkriva organizacijo, delovanje in politiko te protipartizanske koalicije pri nas. Čeprav najbrž ni bil njen takratni namen, ko je knjiga izšla, pokazati kako so delovali v času vojne, zlasti v času italijanske okupacije v t. i. meščanskem, protipartizanskem taboru, kažejo objavljeni viri prav ta "blišč in bedo" političnega početja protipartizanske strani in njihovih medsebojnih odnosov. Vsekakor je to avtoričin pomemben prispevek k poznavanju političnih razmer med drugo svetovno vojno v Sloveniji, in to tudi t. i. druge strani, ki ni bila za odpor in je tako ali drugače, iz takšnih in drugačnih nagibov in na različne načine kolaborirala z

okupatorjema. Dejansko gre za eno ključnih zbirk dokumentov o t. i. protirevoluciji. Lahko bi rekli edino tovrstno zbirko virov pri nas.

Delo je zgradila na gradivu, ki ji je bilo kot redki, če ne takrat kar edini med zgodovinarji, dostopno. Na tem gradivu (kot mi je znano ji je dostop do njega omogočil dr. Jože Pučnik, ko je vodil parlamentarno komisijo, ki je preiskovala poveljne množične poboje in je Jera sodelovala z njim) temelji tudi njena knjiga Slovenski špijoni in SOE 1938-1942 (Ljubljana 2002), v kateri je gradivo (mikrofilmski fond SOVE), ki ga hrani sicer Arhiv Republike Slovenije, navajala kot "podatki pri avtorici" oziroma "ppa" (sic!). Knjiga, izdala jo je v samozaložbi, je kot že pred tem njeno delo o prevzemu oblasti in tudi viri o Slovenski zavezi, vzbudila v zainteresirani širši kot v strokovni javnosti veliko zanimanje in mnogo nasprotujočih si odzivov. Enim se je zdelo Jerino delo, zlasti namen, da deminificira le eno stran - oefovsko - kot odporniško, kajti meni, da so bili tudi t. i. naprednjaki oz. liberalci, ki so že pred vojno sodelovali z britansko obveščevalno službo SOE (Special Operations Executive), pravi domoljubi in prvi odporniki proti nacizmu, dobrodošlo in hvale vredno, drugi pa so v njem našli vrsto napak, tudi povsem zgodovinopisnih oziroma takšnih, ki sodijo pod oznako "pozitivistične".

Jera je v svojem zgodovinopisnem delu vedno odpirala t. i. kontroverzne teme (to ne velja za obdelavo začetkov samoupravljanja) in postavljala meje zgodovinsko in zgodovinopisnega "mogočega" na rob. Glede na vire, ki so ji služili pri njenem delu (treba je povedati, da jih je iskala in našla tudi v britanskih in ameriških arhivih), je nemalokrat vzbudila začudenje, nezaupanje, pa tudi nestrinjanje. To je ni zmedlo in na svojih stališčih, ki jih utemeljuje z avtentičnimi viri (ti so sicer predvsem obveščevalne narave in je zato treba biti do njih nekoliko previden glede njihove popolne točnosti, saj so nastali z določenim - obveščevalnim in političnim - namenom), dokazuje svoj prav. Pri tem je neomajna.

Nedvomno je jubilatka med tistimi slovenskimi zgodovinarji, ki zagovarjajo in prakticirajo delo v arhivih, in zlasti njena novejša dela (zadnjih dveh desetletij) temeljijo na avtentičnem, marsikdaj pa tudi "tajnem", za druge uporabnike tudi nedosegljivem gradivu. Daje pa prav uporabljeno arhivsko gradivo njenemu delu poseben čar.

Bibliografija redne profesorice dr. Jerce Vodušek Starič sicer ni, v primerjavi z nekaterimi zgodovinarji, ki objavljajo vse, kar napišejo in kar mislijo, preveč obsežna - objavila je 60 člankov, vključno z objavljenimi nastopi na znanstvenih konferencah in 5 znanstvenih monografij -, ker je pri objavah zelo natančna in selektivna. Po podatkih iz Cobissa je namreč kar 30 njenih bibliografskih enot v rubriki "prispevek na konferenci brez natisa".

Svojo raziskovalno pot je začela leta 1975 na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja (od leta 1988 Inštitut za novejšo zgodovino), ki mu je ostala zvesta do leta 1996. Takrat se je odločila, da bo svoje znanje o novejši zgodovini posredovala študentom, in se je zaposlila na Pedagoški (sedaj že Filozofski) fakulteti Univerze v Mariboru. Kot je sama nemalokrat povedala, je v poučevanju, zlasti pa v odzivih študentov našla posebno zadovoljstvo. Leta 2005 se je po vplivom zunaj zgodovinarskih krogov odločila, da bo prevzela položaj direktorice Inštituta za novejšo zgodovino. To delo je opravljala tri leta, ko se je na lastno željo vrnila na mariborski oddelek za zgodovino, kjer predava evropsko zgodovino od začetka prve svetovne vojne do začetka druge svetovne vojne, evropsko zgodovino od leta (od

1. septembra) 1939 dalje in slovensko zgodovino od (6. aprila) 1941 dalje. Redna profesorica je od leta 2002.

Čeprav Jera nima pretirano rada funkcij, rada pa sodeluje s predlogi, je bila v letih 1992-1994 vseeno predsednica Zveze zgodovinskih društev Slovenije in je leta 1994 v Ljubljani organizirala zborovanje, na katerem je uvedla novost, namreč da so bili referati natisnjeni pred zborovanjem v zborniku. Da, Jera je bila vedno za nekaj novega, pogojno rečeno revolucionarnega, pri čemer ni vedno razumljena in njeni predlogi za spremembe niso vedno sprejeti z odobravanjem. To se je še posebno pokazalo, ko je želela kot direktorica Inštituta za novejšo zgodovino "centralizirati" slovensko zgodovinopisje oziroma raziskovalne ustanove v "nacionalni" zgodovinski inštitut, v katerega bi prerasel inštitut, ki ga je vodila. Tudi zaradi lastne netaktnosti in netaktičnosti je naletela na močan odpor kolegov iz drugih zgodovinarskih raziskovalnih okolij. Kot direktorica je naredila nekaj "rezov" tudi na inštitutu. Delovala je po načelu, da so potrebne spremembe in da ne sme biti nič tako kot je bilo. Pri nekaterih stvareh je bila uspešna. Kot direktorica INZ je začela načrtno zaposlovati mlade raziskovalce, take, ki so že imeli doktorat, kot tudi tiste, ki spadajo v veliko skupino mladih raziskovalcev in so na področju raziskovanja začetniki. Poleg sprememb v znanstveni politiki in organizacijskih sprememb na inštitutu je delovala tudi gospodarno, ko je premaknila z mrtve točke prepotrebno obnovo hiše Kazine, v kateri domuje inštitut od začetka svojega delovanja, ko je začela s prepotrebim saniranjem kletnih prostorov, v katerih so bili arhivski depoji in v katerih inštitut hrani bogato knjižnično gradivo, ki mu je grozila vlaga. Še je bilo nekaj, manjših sprememb in izboljšav v zvezi s stavbo Kazine.

Jercu Vodušek Starič mnogi kolegi zgodovinarji "odklanjajo", češ da je preveč avtoritativna in da kaže preveč zaverovanosti vase. Pred njo se pač mnogi zaradi tega počutijo nekoliko nelagodno ali kar nesigurno. Največkrat neupravičeno, čeprav zna tudi koga "zboosti". Vsekakor je samozavestna in temu primerno odkrita in jasna v sodbah. Sam se, čeprav bo kdo glede na zapisano ob njenem življenjskem jubileju sodil drugače, štejem med tiste, ki imajo z njo dobre osebne in tvorne delovne odnose. Konec koncev sva "stara tovariša" na področju zgodovinopisja obdobja po drugi svetovni vojni, pri čemer se sicer nisva v vsem strinjala. Veseli pa me, da se je raziskovalno in ustvarjalno začela vračati v to zgodovinsko obdobje, ki ga je dejansko zgodovinopisno oblikovala (v zborniku Slovenija-Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988 je prispevala odlično analizo o ocenah in vplivih partijskega brionskega plenuma iz leta 1966 pri nas in predvsem na Zahodu). Upati velja, da lahko pričakujemo izpod njenega "peresa" kako novo delo tudi iz tega obdobja naše zgodovine. Morda bo s tem spet dvignila nekoliko prahu? Za preučevanje sedaj že resnično dolgega zgodovinskega obdobja po drugi svetovni vojni je njena znanstvena pronicljivost za zgodovinopisje potrebna in dobrodošla.

Ob jubileju kolegici in prijateljici čestitam in ji želim (verjamem, da v imenu mnogih) še veliko raziskovalnega erosa, energije, zdravja in dobre volje.

Zdenko Čepič